



ภาวะผู้นำเชิงพุทธในยุค New Normal Buddhist Leadership in the New Normal Era

อภิธรรมย์ สีตาคำ

ประเสริฐ ปอนถิน, นพตณ ปัญญาวีรทัต

Aphirom Seedakham

Prasert Pontin, Noppadon Panyaweerat

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่.

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Chiang Mai Campus

บทคัดย่อ

โควิด-19 ถือเป็นปรากฏการณ์ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงมหาศาล เพราะเป็นการระบาดใหญ่ทั่วโลก ส่งผลให้เกิดการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมอย่างรุนแรงในระยะสั้น และหลายพฤติกรรมจะอยู่ถาวรกลายเป็น New Normal ซึ่งเป็นสิ่งที่หลายองค์กรกำลังศึกษาอยู่ ส่งผลต่อวิถีชีวิต การทำงาน การดำเนินชีวิตประจำวัน การเกิดขึ้นและการดำเนินโควิด-19 ครั้งนี้ ทุกภาคส่วนต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นภาครัฐ ภาคธุรกิจ ภาครัฐ หรือส่วนบุคคล ล้วนต้องปรับตัว

ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงในทุกภาคส่วน ผู้นำเป็นผู้ที่สามารถส่งผลกระทบต่อความเป็นไปขององค์กรในทุกๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านการกำหนดนโยบาย การจัดการ การคิดริเริ่มสร้างสรรค์ การวางแผน การบริหารกำกับและดำเนินการปรับปรุงแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ให้สัมฤทธิ์ผลตามเป้าหมายขององค์กร ผู้นำจึงเป็นผู้มีอิทธิพลที่สามารถส่งผลกระทบต่อความเป็นไปขององค์กรในทุกๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านที่เกี่ยวกับการบริหารและงานบุคคล ดังนั้นในทุกองค์กรจึงจำเป็นต้องมีผู้นำที่ดี

การพัฒนาภาวะผู้นำในปัจจุบันจึงหันมาใช้วิถีการตามแนวพระพุทธศาสนากันมากขึ้น ด้วยเหตุนี้พระพุทธศาสนาจึงเข้ามามีบทบาทในการพัฒนาภาวะผู้นำที่เรียกว่า “ผู้นำเชิงพุทธ” ด้วยเหตุว่าผู้นำนั้นเมื่อประกอบกรบวรณาการด้วยพระพุทธศาสนาเข้าไปแล้ว ย่อมได้ชื่อว่า มีความเก่ง (วิชา) และความดี (จรรยา) ตรงตามแบบที่เรียกว่า เป็นทั้งคนเก่งและคนดี (วิชาจรณะสัมปັນโน) ในคนเดียวกัน กล่าวคือ การเป็นผู้นำที่ดีนั้นจะต้องปกครองและบริหารโดยธรรม ยึดธรรมคือความถูกต้องเป็นหลัก เพราะจะสร้างความยุติธรรมและความถูกต้องให้แก่ผู้นำ และผู้ได้บังคับบัญชาหรือผู้ร่วมงาน อันจะก่อให้เกิดความสุขในการทำงาน มีประสิทธิภาพ ประสิทธิผล เป็นองค์กรที่มาแห่งความสุข (Happiness Organization) เพราะหลักธรรมมุ่งเน้นให้ผู้นำสามารถประสานความสัมพันธ์กับหมู่คน เอื้อเพื่อแผ่สิ่งที่เป็นประโยชน์ให้กับบุคคลอื่นๆ ตลอดจนถึงสังคมในวงกว้าง

คำสำคัญ : ภาวะผู้นำ, พระพุทธศาสนา, ชีวิตวิถีใหม่



Abstract

Covid-19 is a phenomenon that causes enormous changes. Because it is a worldwide pandemic. This results in severe short-term behavioral modifications. And many behaviors will be permanent, becoming the New Normal, which is what many organizations are studying by affected the way of life, work, and daily life. The emergence and operation of this COVID-19, all sectors be it business, government or private sectors which all have to adapt.

Among changes in all sectors, leaders are the ones who can affect the organization's progress in every aspect, whether it is policy formulation, management, creativity, planning, governance and implementation of improvements to solve problems and to achieve goals of the organization. Leaders are influential who can affect the organization's performance in every aspect, whether it is related to management and personnel. Therefore, every organization needs a good leader.

The development of leadership in the present has thus turned to Buddhist methods more and more. For this reason, Buddhism has played a role in the development of leadership called "Buddhist leadership" because the leader, when integrated with Buddhism into it. would be known as having talent (vitjja) and goodness (charana) according to the so-called : he is both a talented person and a good person (Vijjacarana Sampanno) in the same person, that is, being a good leader must govern and manage with righteousness. Following to Dharma is the principle of truthfulness. Because it will create justice and righteousness for leaders and subordinates or associates which will cause happiness at work efficient, effective, is an organization that comes of happiness (Happiness Organization) because the principles focus on leaders to be able to harmonize relationships with people and be generous with what is useful to others as well as the wider society

Keywords : Leadership, Buddhism, New Normal

บทนำ

ในช่วงต้นปี 2563 เกิดวิกฤติโลกจากการแพร่ระบาดของเชื้อไวรัสโคโรนาหรือโควิด-19 (COVID19) โดยเริ่มแพร่ระบาดจากเมืองอู่ฮั่น มณฑลหูเป่ย์ ประเทศจีนซึ่งได้รับการยืนยันในเดือนธันวาคม 2562 และได้แพร่กระจายไปทั่วโลก โดยองค์การอนามัยโลก (World Health Organization : WHO) ประกาศให้โควิด-19 เป็นโรคติดต่ออันตรายในวันที่ 11 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2563 และต่อมาประกาศเป็นโรคติดต่อที่มีการระบาดใหญ่ไปทั่วโลก (Pandemic) ในวันที่ 11 มีนาคม พ.ศ. 2563



ทางด้านสาธารณสุขทั่วโลก ประกอบด้วย การจำกัดการท่องเที่ยว การกักตัก การห้ามออกจากเคหสถานเวลาค่ำคืน การยกเลิกการจัดงาน และการปิดสถานศึกษา และมีการใช้มาตรการการห้ามออกจากเคหสถานเวลาค่ำคืนอย่างหลากหลาย มีการคัดกรองตามท่าอากาศยานและสถานีรถไฟ และมีการออกคำแนะนำเกี่ยวกับการเดินทางไปยังภูมิภาคที่มีการแพร่เชื้อในระดับประชาคม มีการปิดสถานศึกษาทั่วประเทศหรือส่วนท้องถิ่นในอย่างน้อย 115 ประเทศ ส่งผลกระทบกับนักเรียนนักศึกษามากกว่า 1.2 พันล้านคน (UNESCO, 2020)

จากสถานการณ์การระบาดโควิด-19 ที่เกิดขึ้นจนทำให้การท่องเที่ยวโลกหยุดชะงักลง ด้วยการเติบโตของจำนวนนักท่องเที่ยวระหว่างประเทศที่ติดลบร้อยละ 22.7 จากช่วงเวลาเดียวกันของปี 2562 และหยุดนิ่งต่อเนื่องมาจนถึงเดือนเมษายน 2563 ด้วยการลดลงของจำนวนนักท่องเที่ยวสูงถึงร้อยละ 97 เมื่อเทียบกับเดือนเดียวกันในปี 2562 ถือเป็นช่วงตกต่ำที่สุดในรอบ 10 ปีที่ผ่านมาหลังจากวิกฤติการเงินของโลกในปี 2552 ซึ่งแน่นอนว่าย่อมส่งผลกระทบต่อจำนวนนักท่องเที่ยวต่างชาติที่เดินทางเข้ามาในประเทศไทยในไตรมาส 1/2563 ลดลงร้อยละ 38.01 เช่นเดียวกับการท่องเที่ยวภายในประเทศโดยคนไทย (ไทยเที่ยวไทย) ที่หดตัวลงร้อยละ 30.77 (กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา, 2563)

หลังวิกฤติการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นมักจะมีเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นเสมอ การแพร่ระบาดของโควิด-19 ส่งผลกระทบต่อรูปแบบการดำเนินชีวิต การปรับชุดพฤติกรรมของมนุษย์ และการปรับตัวทางด้านธุรกิจและบริการให้ทันต่อสถานการณ์ปัจจุบัน รวมถึงพฤติกรรมนักท่องเที่ยวก็ต้องเปลี่ยนแปลงเช่นกัน

จากผลกระทบของการแพร่ระบาด Covid-19 ทำให้ประเทศต่าง ๆ ทั่วโลกจำเป็นต้องใช้มาตรการรุนแรง เด็ดขาด ด้วยการปิดประเทศ (Lock down) ส่งผลทำให้ระบบเศรษฐกิจ สังคม การเมือง เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมค่อนข้างมาก โลกจะไม่เหมือนเดิมอีกต่อไป การเคลื่อนย้ายของประชากรหยุดชะงัก กิจกรรมทางเศรษฐกิจทั่วโลกชะงักลง ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นผลักดัน(บังคับ)มนุษยชาติให้ต้องเปลี่ยนวิถีชีวิต เปลี่ยนวิถีคิด เปลี่ยนสังคม เปลี่ยนระบบเศรษฐกิจ เปลี่ยนวิธีการบริหารองค์กรทั้งภาครัฐและเอกชน ผู้ใด สังคมใด ไม่เปลี่ยน หรือเปลี่ยนไม่เป็น เปลี่ยนไม่ทัน ก็จะถูกธรรมชาติ Disruptไปในที่สุด โลกหลังการแพร่ระบาดของไวรัส (Post covid-19) สภาพแวดล้อมของโลกและองค์กรจะเพิ่มลักษณะความเป็น VUCA (ผันผวน ไม่แน่นอน สลับซับซ้อน คลุมเครือไม่ชัดเจน) สูงมากขึ้นไปอีก จะเกิดปรากฏการณ์ที่เรียกว่า “วิถีปกติถัดไป (Next normal)” ที่หมายถึงการปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ที่ต้องมองไปข้างหน้า องค์กรที่ต้องการอยู่รอด และประสบความสำเร็จอย่างยั่งยืน ต้องเตรียมแผนฟื้นฟูองค์กร ด้วยการสร้างฉากทัศน์อนาคต (Future scenario)ว่าจะเกิดการเปลี่ยนแปลงอะไรขึ้น หลังการแพร่ระบาด (Post covid-19) แล้วพยายามปรับแนวคิด ปรับตัว ปรับกระบวนการปฏิบัติงาน เร่งฟื้นฟูองค์กร ให้สอดคล้องกับฉากทัศน์นั้น ๆ ซึ่งประเด็นสำคัญๆที่องค์กรควรใส่ใจ มุ่งความสนใจในการฟื้นฟูองค์กร ผู้นำเป็นปัจจัยสำคัญในรับมือกับการแก้ไขปัญหาในการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญในองค์กร ผู้นำที่มีคุณลักษณะในทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในหลักฐานและเอกสารหรือคัมภีร์ที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาว่าทั้งหมดเราจะพบว่าพระพุทธศาสนาถือได้ว่าให้ความสำคัญกับแนวความคิดเรื่องภาวะผู้นำเอาไว้โดยเห็นว่าในสังคมทุกสังคมนั้นจะต้องมีบุคคลที่เกิดมาเพื่อทำประโยชน์แก่ผู้อื่นหรือมาเป็นผู้นำผู้อื่นอยู่เสมอ ซึ่งบุคคลที่มีภาวะผู้นำและเป็นผู้เข้ามาแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในทาง



พระพุทธศาสนานั้นหากพิจารณาจากหลักฐานเชิงคัมภีร์เราจะพบว่าในอัครคัมภีร์ซึ่งเป็นพระสูตรที่ว่าด้วยกำเนิดและพัฒนาการของโลกและสังคมมนุษย์ได้ระบุว่าเมื่อโลกมนุษย์และสังคมมนุษย์เกิดขึ้นมาแล้วในระยะแรกมนุษย์มีกิเลสและไม่มีศีลธรรมอันเป็นกฎจริยธรรมพื้นฐานของสังคมก็ทำให้เกิดการเอาเปรียบกันต่อมามนุษย์ก็ได้เริ่มพิจารณาหาบุคคลผู้ที่มีความเหมาะสมเข้ามาเป็นผู้นำเพื่อการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งดังกล่าว ซึ่งก็ถือว่าเป็นกรณีที่เกิดขึ้นให้เราเห็นว่าภาวะผู้นำนั้นเป็นสิ่งที่ปรากฏอยู่ในเนื้อหาพระพุทธศาสนา ซึ่งผู้วิจัยจะได้ดำเนินการศึกษารายละเอียดของแนวคิดดังกล่าว

แนวคิดเกี่ยวกับภาวะผู้นำเชิงพุทธ

ความหมายภาวะผู้นำเชิงพุทธ

ความหมายของผู้นำเชิงพุทธ ผู้เขียนจะนำเสนอความหมาย ทั้งตามรูปศัพท์ และความหมายตามอรรถะ ดังต่อไปนี้

ความหมายของผู้นำตามรูปศัพท์นั้น คำว่า “ผู้นำ” มาจากภาษาบาลีว่า นายก แยกศัพท์ ดังนี้ นี้ ธาตุในความนำไป ญฺ ปัจจย รัสสะ อี เป็น อิ วิการ อิ เป็น เอ แปลง เอ เป็น อย ทีฆะ อ ที่ อย เป็น อา เนื่องจากเป็นปัจจยที่เนื่องด้วย ญ แปลง ญวณ เป็น ออก สำเร็จรูปเป็น นายก มีรูปวิเคราะห์ว่า เนตติ นายโก บุคคลใด ย่อมนำไป เหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า ผู้นำไป

ในคัมภีร์อภิธานวรรณนา ให้ความหมายตามรูปศัพท์คำว่า ผู้นำว่า นายก (นี นเย + ญฺ) พระพุทธเจ้า, ผู้นำ สตเต สัสสารณณวโต นิพพานปาริ เนตติ นายโก ผู้นำสัตว์ออกจากห้วงสมุทรคือสงสารไปฝั่งแห่งพระนิพพานจึงทรงพระนามว่า นายกะ (แปลง ญฺ เป็น ออก, พทฺธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อาย, วิปสฺสี นาม นายโก พระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปสฺสี) (พระมหาสมปอง มุทิโต, 2547: 103)

ผู้นำในพระพุทธศาสนา มีพื้นฐานมาจากกลุ่มศัพท์หลายคำ กล่าวคือ “กษัตริย์” “ชัตติยะ” และ “ราชา” ดังจะเห็นได้จากหลักการของผู้นำที่ปรากฏในคัมภีร์อัครคัมภีร์สูตร ที่ได้กล่าวถึงความสำเร็จของผู้นำไว้ว่า “ครั้นแล้ว สัตว์เหล่านั้นจึงเข้าไปหาท่านที่มีรูปงดงามกว่า น่าดูกว่า น่าเลื่อมใสกว่า น่าเกรงขามกว่า แล้วจึงได้กล่าวตั้งนินว่า “มาเถิด ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าว จงติเตียนผู้ที่ควรติเตียน จงขับไล่ผู้ที่ควรขับไล่โดยชอบ และสัตว์เหล่านั้นก็ได้แบ่งปันข้าวสาละให้แก่สัตว์ผู้นั้น” (ที.ปา. (ไทย) 11/130/96.)

จากข้อความดังกล่าว เป็นที่มาของคำว่า “มหาสมมติ” “กษัตริย์” และ “ราชา” ในกาลต่อมาภายหลัง ซึ่งทั้งสามคำนั้นมีความหมายที่มุ่งเน้นไปที่การทำหน้าที่ ในการแบ่งปันทรัพยากรธรรมชาติ และวินัยยุติธรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้น ซึ่งผลจากการทำหน้าที่ดังกล่าว “กษัตริย์” จะได้ข้าวสาละเป็นการตอบแทน เพื่อจะได้มีหน้าที่ปกครอง ควบคุมดูแลหมู่คณะ องค์กร และสังคมที่ตนทำหน้าที่เป็นผู้นำ ได้อย่างเต็มที่

จากนัยที่กล่าวข้างต้น ผู้นำจึงมีความสำคัญในฐานะที่เป็นกษัตริย์ ราชา ผู้บริหารรัฐ ผู้ดูแลความสงบ และสร้างความสันติให้เกิดแก่ราษฎรเป็นหลัก ทั้งนี้ก็เพราะว่า บ้านเมืองจะอยู่เย็นเป็นสุขมีระเบียบวินัยก็เพราะมีผู้นำเป็นศูนย์รวมจิตใจ มีผู้บริหารบ้านเมืองคอยเอาใจใส่ดูแล ดังหลักที่ว่า “พระราชาราชเป็นเครื่องปรากฏของแว่นแคว้น (ส.ส. (ไทย) 15/72/80.) พระราชาเป็นประมุข ของมนุษย์ทั้งหลาย” (ม.ม. (ไทย) 13/400/499.)



พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2546: 2 - 4) กล่าวว่า ผู้นำ คือ บุคคลที่จะมาประสานช่วยให้คนทั้งหลายรวมกันโดยที่ว่าจะเป็นการอยู่รวมกันก็ตามหรือทำการร่วมกันก็ตามให้พากันไปด้วยดี สู่จุดหมายที่ดีงามส่วนภาวะผู้นำ คือคุณสมบัติ เช่น สติ ปัญญาความดีงาม ความรู้ ความสามารถของบุคคลที่ชักนำให้คนทั้งหลายมาประสานกันและพากันไปสู่ความสำคัญของผู้นำจุดหมายที่ดีงาม

พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุศลจิตโต) (2547 : 52) ภาวะผู้นำ หมายถึง คุณธรรมความดีของบุคคลในทางสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงามแก่สังคมและมนุษยชาติ เช่น ความมีสติปัญญา ความรู้ความสามารถ ความบากบั่นเอาจริง กล้าหาญ เสียสละ ความหนักแน่น ความอดทนและรอคอยได้ ความเมตตากรุณา ปราบปรามดีต่อมนุษย์และสรรพสัตว์ทุกรูปทุกนาม รวมทั้งสามารถในการประสานงาน การชี้แจงแนะนำ ชักชวนให้บุคคลหรือกลุ่มคนที่มีคิดเห็นแตกต่างกันออกไปให้เห็นร่วมกัน เห็นไปในแนวทางเดียวกัน จนรวมเป็นกลุ่มเดียวกันมีใจเดียวกันมุ่งมั่นทุ่มเทดำเนินไปในทิศทางเดียวกันเพื่อเป้าหมายที่ดีงามร่วมกัน คนที่มีคุณธรรมอย่างนี้เราเรียกว่า “ผู้นำ” หรือ “มีภาวะผู้นำ”

สรุป ภาวะผู้นำเชิงพุทธ หมายถึง ผู้ที่มีคุณธรรมซึ่งเป็นคุณสมบัติที่สำคัญ สามารถเป็นตัวอย่างที่ดีของคนในสังคม มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์สิ่งใหม่ๆ ในทางที่ดี ถูกต้องตามหลักคุณธรรม เป็นที่ยอมรับของคนสังคม รวมเอาใจของมวลชนหรือประสารร้อยรวมเอาคนจำนวนมากให้เห็นดีเห็นชอบแล้วดำเนินไปสู่เป้าหมายที่ดีงาม เป็นผู้คิดริเริ่มหรือยืนยันสิ่งที่เกิดขึ้นหรือที่ผ่านมาแล้วว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องดีงาม พร้อมทั้งมีความเป็นผู้เสียสละ กล้าคิด กล้าพูด กล้าทำในสิ่งที่ถูกต้องชอบธรรมก่อนบุคคลอื่นๆ

การกำเนิดผู้นำในพระพุทธศาสนา

ตามที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก อคคัญสูตร กล่าวถึง กำเนิดของผู้นำไว้ว่า ผู้นำมีวิวัฒนาการมาตามลำดับ โดยเริ่มจากสมัยที่โลกพิณาศก็ได้มีสัตว์เป็นจำนวนมากไปเกิดในชั้นอากาศสละพรหม พวกเขาเป็นผู้มีปิติเป็นอาหาร มีรัศมีอยู่ในวิมาน ดังข้อความที่พระพุทธองค์ตรัสแก่สามเณรวาสุฏฐะ และสามเณรภารทวาชะ ว่า “วาสุฏฐะและภารทวาชะ สมัยหนึ่ง ครั้นเวลาล่วงเลยมาช้านาน โลกนี้เสื่อม เมื่อโลกกำลังเสื่อม เหล่าสัตว์ส่วนมากไปเกิดที่พรหมโลกชั้นอากาศสละนิกคิอะไรก็ได้สำเร็จได้ตามปรารถนามิปิติเป็นภักษา มีรัศมีชานออกจากร่างกาย เทียวสัญจรไปในอากาศ อยู่ในวิมานอันงดงาม สถิตอยู่นานแสนนาน” (ที. ปา. (ไทย) 11/119/88.)

จากนั้นจึงกล่าวถึงปรากฏการณ์ เริ่มตั้งแต่เมื่อโลกเกิดขึ้นใหม่ๆ จักเวลานี้มีน้ำปกคลุมไปทั่ว ไม่มีดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ดวงดาว ทั้งไม่มีกลางวันและกลางคืน หญิงชายก็ยังไม่ปรากฏ ปรากฏก็เพียงชื่อว่า ‘สัตว์’ เท่านั้น ต่อจากเกิดวันดิน และเมื่อถึงวันดินจึงทำให้กายหยาบหมตรัสมี จากนั้น ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ดวงดาว กลางวันกลางคืนจึงเกิดขึ้น ดังข้อความที่พระพุทธองค์ตรัสแก่สามเณรวาสุฏฐะ และสามเณรภารทวาชะว่า “วาสุฏฐะและภารทวาชะ สมัยนั้นทั่วทั้งจักรวาลนี้แหละเป็นน้ำทั้งนั้น มีตมนอนธการ ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ดวงดาวนักษัตรทั้งหลาย ยังไม่ปรากฏ กลางคืน กลางวันยังไม่ปรากฏ เดือนหนึ่ง ครึ่งเดือน ฤดูและปีก็ยังไม่ปรากฏ หญิงชายก็ยังไม่ปรากฏ สัตว์ทั้งหลายปรากฏชื่อแต่เพียงว่า “สัตว์” เท่านั้น ครั้นเวลาล่วงเลยมาช้านาน เกิดวันดินลอยอยู่บนน้ำ ปรากฏแก่สัตว์เหล่านั้น ดุจน้ำนมที่บุคคลเคี้ยวให้แห้งแล้วทำให้เย็นสนิท จับเป็นฝ้าอยู่ข้างบน วันดินนั้นสมบูรณ์ด้วยสี สมบูรณ์ด้วยกลิ่น สมบูรณ์ด้วยรส มีสีเหมือนเนยใสหรือเนยข้น



อย่างดี และมีรสอร่อยเหมือนน้ำผึ้งมัน ซึ่งปราศจากโทษ ต่อมาสัตว์ผู้หนึ่งมีนิสัยโลกกล่าวว่า “ท่านผู้เจริญสิ่งนี้จะเป็นเช่นไร” แล้วใช้นิ้วข้อมง้วนดินขึ้นมาลิ้มดู เมื่อเขาใช้นิ้วข้อมง้วนดินขึ้นมาลิ้มดูอยู่ รสขมจืดได้แผ่ซ่านไป เขาจึงเกิดความอยากในรส แม้สัตว์เหล่าอื่นก็พากันถือแบบอย่างสัตว์นั้น จึงใช้นิ้วข้อมง้วนดินขึ้นมาลิ้มดูเมื่อสัตว์เหล่านั้นใช้นิ้วข้อมง้วนดินขึ้นมาลิ้มดูรสขมจืดก็แผ่ซ่านไป และสัตว์เหล่านั้นก็เกิดความอยากในรสขึ้นเช่นเดียวกัน

วาเสฏฐะและภราทวาชะ ต่อมา สัตว์เหล่านั้นพากันใช้มือปั้นง้วนดินเป็นคำ ๆ เพื่อจะบริโภคนั้น เมื่อใดสัตว์เหล่านั้นพากันใช้มือปั้นง้วนดินให้เป็นคำ ๆ เพื่อบริโภคนั้น รัศมีที่ชานออกจากร่างกายของสัตว์เหล่านั้นก็หายไป ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ก็ปรากฏ กลางคืน กลางวันก็ปรากฏ เมื่อกลางคืน กลางวันปรากฏเดือนหนึ่ง ครึ่งเดือนก็ปรากฏ เมื่อเดือนหนึ่ง ครึ่งเดือนปรากฏ ฤดูและปีก็ปรากฏ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ โลกนี้ จึงได้กลับฟื้นขึ้นอีก” (ที.ปา (ไทย) 11/120-121/89-90.)

เมื่อพวกเขากินง้วนดินเป็นอาหารนานเข้าร่างกายจึงหยาบมากขึ้น ผิวพรรณก็เริ่มต่างกัน พวกที่มีผิวพรรณงามก็ดูหมิ่นพวกที่มีผิวพรรณไม่งาม เป็นเหตุให้ง้วนดินหายไป เมื่อง้วนดินหายไป สะเก็ดดินมีลักษณะเหมือนดอกเห็ดมีรสอร่อยเหมือนน้ำผึ้งก็ปรากฏขึ้น เมื่อพวกเขาบริโภคนั้นวันเข้าผิวพรรณก็ยังหยาบมากขึ้นอีก จนทำให้เกิดการดูหมิ่นขึ้นมาอีกจนเป็นสาเหตุให้สะเก็ดดินหายไป เมื่อสะเก็ดดินหายไป เครื่องดินคล้ายถั่วฝักง้วน มีรสอร่อยก็เกิดขึ้น เมื่อพวกเขาพากันกินเครื่องดินนั้นร่างกายก็หยาบยิ่งขึ้นกว่าเดิม ทำให้เกิดการดูหมิ่นกันขึ้นอีกจนเป็นสาเหตุให้เครื่องดินนั้นหายไป เมื่อเครื่องดินหายไป ข้าวสาลีที่ไม่มีรำ ไม่มีแกลบ บริสุทธิ์มีกลิ่นหอม มีเมล็ดเป็นข้าวสารได้เกิดขึ้นในที่ที่ไม่ได้ไถ ข้าวนี้มีลักษณะพิเศษคือ เก็บเกี่ยวเข้าก็แก่ขึ้นมาแทนอีก ไม่ปรากฏความพร่องเลย ดังข้อความที่พระพุทธองค์ตรัสแก่ สามเณรวาเสฏฐะ และสามเณรภราทวาชะว่า “วาเสฏฐะและภราทวาชะ เมื่อเครื่องดินของสัตว์เหล่านั้นหายไปแล้ว ข้าวสาลีอันผลิผลในที่ที่ไม่ต้องไถ ไม่มีรำ ไม่มีแกลบ บริสุทธิ์ มีกลิ่นหอม มีเมล็ดเป็นข้าวสารก็ปรากฏ ที่ที่พวกเขาเก็บเกี่ยวข้าวสาลีไปเพื่อเป็นอาหารเย็นในตอนเย็น ก็กลับมีข้าวสาลีออกสุกขึ้นได้ในตอนเช้า ที่ที่พวกเขาเก็บเกี่ยวข้าวสาลีไปเพื่อเป็นอาหารเช้าในตอนเช้า ก็กลับมีข้าวสาลีออกสุกขึ้นในตอนเย็น ความพร่องไม่ปรากฏครั้งนั้นสัตว์ทั้งหลายพากันบริโภคน้ำข้าวสาลีซึ่งเกิดสุกเองในที่ที่ไม่ต้องมีข้าวสาลีนั้นเป็นรักษา มีข้าวสาลีนั้นเป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่นานแสนนาน” (ที.ปา (ไทย) 11/125/92.)

เมื่อพวกเขากินข้าวสาลินานวันเข้าร่างกายก็หยาบขึ้นอีก ผิวพรรณก็แตกต่างกันมากขึ้นปรากฏอวัยวะเพศชายและหญิงทำให้เกิดการเพ่งดูกัน เมื่อเพ่งดูกันนานเข้าจึงเกิดการกำหนด จนในที่สุดพวกเขาจึงได้เสพเมถุนกันตามสัญญาตัญญา ต่อมาพวกที่เห็นพวกที่เสพเมถุนกันจึงขว้างปาด้วยสิ่งของต่างๆ จนเป็นสาเหตุให้พวกเขาต้องสร้างเรือนขึ้นเพื่อปกปิดสัทธิธรรม ต่อมาบางคนเกิดความเกียจคร้านทำการสะสมกักตุนข้าวสาลีเพื่อบริโภคนั้นทั้งมือเช้าและมือเย็น ต่อมาขยายเวลาในการกักตุนอาหารเป็นวันหนึ่ง สองวัน จนกระทั่งกักตุนไว้ถึง 8 วัน เป็นเหตุให้ข้าวสาลีมีจำนวนลดลงอย่างมาก จนทำให้เกิดการขาดแคลนอาหาร พวกเขาจึงปรึกษากันถึงปัญหาที่เกิดขึ้นและหาวิธีแก้ไขปัญหานั้นจนนำไปสู่การแบ่งปันเขตแดนกัน ดังปรากฏข้อความที่พระพุทธองค์ตรัสแก่ สามเณรวาเสฏฐะและสามเณรภราทวาชะว่า “วาเสฏฐะและภราทวาชะ ครั้งนั้น สัตว์เหล่านั้นจึงประชุมกัน ครั้นแล้ว ต่างพากันปรับทุกข์ว่า “ท่านผู้เจริญ บาปธรรมก็ปรากฏในสัตว์ทั้งหลายแล้วด้วยว่า ใน



กาลก่อนพวกเรานึกคิดอะไรก็ได้ตามปรารถนา มีปีติเป็นภักษา มีรัศมีชานออกจากร่างกาย เทียวสัญจรไปในอากาศ อยู่ในวิมานงดงาม สถิตอยู่นานแสนนาน สมัยหนึ่ง เมื่อล่องไปนานๆ เกิดง้วนดินลอยขึ้นบนน้ำปรากฏแก่พวกเรา ง้วนดินนั้นสมบูรณ์ด้วยสี สมบูรณ์ด้วยกลิ่น สมบูรณ์ด้วยรส พวกเรานั้นได้พากันใช้มือปั้นง้วนดินให้เป็นคำ ๆ เพื่อบริโภค เมื่อพวกเราพากันใช้มือปั้นง้วนดินให้เป็นคำๆ เพื่อบริโภคอยู่ รัศมีที่ชานออกจากร่างกายก็หายไป เมื่อรัศมีที่ชานออกจากร่างกายหายไป ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ก็ปรากฏ เมื่อดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ปรากฏแล้ว ดวงดาวนักษัตรทั้งหลายก็ปรากฏ เมื่อดวงดาวนักษัตรทั้งหลายปรากฏ กลางคืนกลางวันก็ปรากฏ เมื่อกลางวันปรากฏแล้ว เดือนหนึ่ง ครึ่งเดือนก็ปรากฏ ฤดูและปีก็ปรากฏ พวกเรานั้นบริโภคง้วนดิน มีง้วนดินเป็นภักษา มีง้วนดินเป็นภักษา มีง้วนดินเป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่นานแสนนาน เพราะบาปอกุศล-กรรมปรากฏ ง้วนดินของพวกเราจึงหายไป เมื่อง้วนดินหายไป สะเก็ดดินก็ปรากฏ สะเก็ดดินนั้นสมบูรณ์ด้วยสี สมบูรณ์ด้วยกลิ่น สมบูรณ์ด้วยรส พวกเรานั้นได้พากันบริโภค เครื่องดินก็ปรากฏ เครื่องดินนั้นสมบูรณ์ด้วยสี สมบูรณ์กลิ่น สมบูรณ์ด้วยรส พวกเรานั้นได้พากันบริโภค เครื่องดิน พวกเรานั้นบริโภคเครื่องดินนั้น มีเครื่องนั้นเป็นภักษา มีเครื่องดินนั้นเป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่นานแสนนาน เพราะบาปอกุศลกรรมปรากฏ เครื่องดินของพวกเราจึงหายไป เมื่อเครื่องดินหายไป ข้าวสาลีอันผลผลิตในที่ที่ไม่ต้องไถ ไม่มีรำ ไม่มีแกลบ บริสุทธิ มีกลิ่นหอม มีเมล็ดเป็นข้าวสารก็ปรากฏ ที่ที่พวกเราเก็บเกี่ยวข้าวสาลีไปเพื่อเป็นอาหารเย็นในตอนเย็น ก็กลับมีข้าวสาลีงอกสูงขึ้นไปในตอนเช้า ที่ที่พวกเราเก็บเกี่ยวข้าวสาลีไปเพื่อเป็นอาหารเช้าในตอนเช้า ก็กลับมีข้าวสาลีงอกสูงขึ้นไปในตอนเย็น ความพรวงไม่ปรากฏเลย พวกเรานั้นเมื่อพากันบริโภคข้าวสาลีซึ่งเกิดในที่ที่ไม่ต้องไถ มีข้าวสาลีเป็นภักษา มีข้าวสาลีเป็นอาหาร ได้ดำรง อยู่นานแสนนาน เพราะบาปอกุศลกรรมปรากฏ ข้าวสาลีของพวกเราจึงมีรำห่อเมล็ดบ้าง มีแกลบหุ้มเมล็ดบ้าง ต้นที่ถูกเกี่ยวแล้วก็ไม่กลับงอกขึ้นอีก ความพรวงได้ปรากฏ ให้เห็นจึงได้มีข้าวสาลีเป็นหย่อมๆ ทางที่ดีเราควรแบ่งข้าวสาลีและปักปันเขตแดนกันเถิด” ครั้งนั้นสัตว์ทั้งหลายจึงพากันแบ่งข้าวสาลีและปักปันเขตแดนกัน” (ที.ปา. (ไทย) 11/128/94.)

ต่อจากนั้นเมื่อมีกาม มีความเกียจคร้าน มีความเห็นแก่ได้เกินควรจนเกิดการขาดแคลนปัจจัยในด้านต่างๆ จนถึงการแบ่งปันสิทธิในทรัพย์สินของกันและกัน จนลุกลามถึงขั้นที่พวกที่ทนต่อพฤติกรรมนั้นไม่ไหวจึงมีการทำร้ายกันด้วยก้อนดินและท่อนไม้ เมื่อเกิดเหตุการณ์เช่นนี้ขึ้นพวกเขาจึงปรึกษากันว่าควรแต่งตั้งคนผู้หนึ่งให้เป็นผู้นำทำหน้าที่ว่ากล่าวตีสอนและขับไล่คนที่ทำความผิด และยังทำหน้าที่คุ้มครองป้องกันชีวิตและทรัพย์สินให้พวกเขาด้วย ดังปรากฏข้อความที่พระพุทธองค์ตรัสแก่สามเณรวาเสฏฐะและสามเณรภารทวาชะว่า”วาเสฏฐะและภารทวาชะครั้งนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงได้ประชุมกันปรับทุกข์กันว่า”ท่านผู้เจริญ บาปกรรมได้ปรากฏในหมู่สัตว์แล้ว คือ การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้จักปรากฏ การครหาจักปรากฏ การพูดเท็จจักปรากฏ การถือทัศนหาธุจการปรากฏ ทางที่ดี พวกเราควรสมมต (แต่งตั้ง) สัตว์ผู้หนึ่ง ซึ่งจะว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าวตีสอนผู้ที่ควรตีสอน ขับไล่ผู้ที่ควรขับไล่โดยชอบ พวกเราจักแบ่งปันข้าวสาลีให้แก่สัตว์ผู้หนึ่ง

ครั้นแล้ว สัตว์เหล่านั้นจึงเข้าไปหาท่านที่มีรูปร่างมากกว่า น่าดูกว่า น่าเลื่อมใสกว่า น่าเกรงขามกว่า แล้วจึงได้กล่าวดังนี้ว่า “มาเถิดท่านผู้เจริญ ขอท่านจงว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าว จงตีสอนผู้ที่ควรตีสอน จงขับไล่ผู้ที่ควรขับไล่ โดยชอบเถิด และพวกเราจักแบ่งปันข้าวสาลีให้แก่ท่าน”



สัตว์ผู้นั้นรับคำแล้ว ได้ว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าว ตีเตือนผู้ที่ควรตีเตือน ขบไล่ผู้ที่ควรขบไล่ โดยชอบ และสัตว์เหล่านั้นก็ได้แบ่งปันข้าวสาทิให้แก่สัตว์ผู้นั้น” (ที.ปา. (ไทย) 11/130/96.)

จากการแต่งตั้งผู้นำหมู่ หรือผู้นำกลุ่มเพื่อทำหน้าที่ตีเตือนคนที่ควรตีเตือนเป็นต้นนั้นทำให้เป็นมูลเหตุของการวิวัฒนาการมาเป็นพระราชาในที่สุด ดังปรากฏข้อความที่พระพุทธองค์ตรัสแก่สามเณรวาเสฏฐะและสามเณรกาทวาชะว่า “วาเสฏฐะและกาทวาชะ เพราะเหตุที่สัตว์นั้น อันมหาชนสมมต (แต่งตั้ง) ฉะนั้น คำแรกว่า “มหาสมมต มหาสมมต” จึงเกิดขึ้น เพราะเหตุที่สัตว์นั้นเป็นใหญ่แห่งที่นาทั้งหลาย ฉะนั้น คำที่ 2 ว่า “กษัตริย์ กษัตริย์” จึงเกิดขึ้น เพราะเหตุ ที่สัตว์นั้นให้ชนเหล่าอื่นยินดีได้โดยชอบ ฉะนั้น คำที่ 3 ว่า” ราชา ราชา” จึงเกิดขึ้นด้วยเหตุดังกล่าวมานี้ จึงได้เกิดมีแวดวง กษัตริย์นั้นขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นเท่านั้น ไม่มีแก่สัตว์เหล่าอื่น มีแก่สัตว์พวกเดียวกันเท่านั้น ไม่มีแก่สัตว์ที่มีใช้พวกเดียวกัน มีโดยธรรมเท่านั้น ไม่ใช่โดยธรรม ตามคำโบราณที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลก ก็ธรรมเท่านั้นประเสริฐที่สุดในหมู่มนุษย์ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า” (ที.ปา. (ไทย) 11/131/96-97.)

จากข้อความดังกล่าว ทำให้ทราบได้ว่า พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงคำที่มีความหมายเกี่ยวกับผู้นำว่า การที่เรียกผู้นำว่า มหาสมมต เพราะเป็นผู้ที่มหาชนสมมตแต่งตั้งเป็นผู้นำ เรียกว่า กษัตริย์ เพราะเป็นใหญ่แห่งที่นาทั้งหลาย เรียกว่า ราชา เพราะเป็นผู้ที่ชนเหล่าอื่นยินดีได้โดยชอบธรรมด้วยเหตุตามที่กล่าวมานี้ จึงกล่าวได้ว่า อัครัญญสูตร เป็นพระสูตรที่กล่าวถึงการกำเนิดผู้นำในทางพระพุทธศาสนาโดยแท้

ลักษณะของผู้นำตามหลักพระพุทธศาสนา

ลักษณะของผู้นำตามหลักพระพุทธศาสนา หรือหลักพุทธธรรมได้อาศัยธรรมเป็นหลักสำคัญในการปกครองดูแลและบริหารจัดการกิจการงานทุกอย่างให้บรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมาย โดยมุ่งให้เกิดประโยชน์สุขแก่หมู่คณะ มวลชน สังคมและประเทศชาติอย่างมั่นคง ยั่งยืนตลอดไป ผู้นำนั้นมีความสำคัญต่อความเป็นอยู่ของสมาชิกในกลุ่ม หากผู้นำเป็นผู้รู้เหตุรู้ผล หรือรู้จุดมุ่งหมาย จะทำอะไรต้องมีแผนการ หรือเป้าหมายย่อมจะทำให้หมู่คณะดำเนินไปได้โดย สวัสดิภาพ การวางแผนงานได้ก่อนแล้วเดินตามลำดับของงาน ผลก็คือจะไม่ค่อยผิดพลาด ไม่ติดขัดในการทำงาน หรือในการทำงานเป็นคณะ ทุกคนร่วมมือกันอย่างพร้อมเพรียง งานก็จะประสบความสำเร็จได้ผลดีมีประสิทธิภาพ ผู้นำเกิดความสบายใจที่มีส่วนช่วยให้งานส่วนรวมประสบผลสำเร็จ

พระพุทธศาสนา ให้ความสำคัญเกี่ยวกับลักษณะของผู้นำไม่น้อย โดยมีคำสอนที่พูดถึงลักษณะคือ เครื่องหมาย หรือสิ่งที่ชี้ให้เห็นถึงลักษณะความเป็นผู้นำในทางพระพุทธศาสนา ตามที่ปรากฏในสังฆโสภณสูตร จตุกนิบาตพระพุทธองค์ได้ตรัสแสดงถึงลักษณะของผู้นำไว้ดังมีข้อความว่า

“ในธรรมวินัยนี้ 1. ภิกษุผู้เฉียบแหลม ได้รับคำแนะนำดีแก่ลวกกล้า เป็นพหูสูต ทรงธรรมปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ย่อมทำหมู่ให้งาม 2. ภิกษุผู้มีลาฯ 3. อุบาสกฯ 4. อุบาสิกา ผู้เฉียบแหลม ได้รับคำแนะนำดีแก่ลวกกล้า เป็นพหูสูต ทรงธรรม ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ย่อมทำหมู่ให้งาม ภิกษุทั้งหลาย บุคคล 4 จำพวกนี้แลผู้เฉียบแหลม ได้รับคำแนะนำดีแก่ลวกกล้า เป็นพหูสูต ทรงธรรม ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ย่อมทำหมู่ให้งาม” (อง. จตุกก (ไทย) 21/7/12.)



ในพระสูตรนี้พระพุทธองค์ทรงแสดงลักษณะของผู้นำในทางพระพุทธศาสนาว่า ผู้นำต้องเป็นผู้ที่มีลักษณะ 5 ประการคือ 1) เป็นผู้ที่มีปัญญาเฉียบแหลม 2) เป็นผู้ที่ได้รับคำแนะนำดีรวมถึงเป็นผู้มีระเบียบวินัยดีด้วย 3) เป็นผู้แก้แล้วกล้า 4) เป็นพหูสูตร 5) ทรงธรรม ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม รักษาความถูกต้องในสิ่งที่ถูกที่ควรอย่างเหมาะสม

ในทศปิปาปณิกสูตรพระพุทธองค์ทรงแสดงลักษณะของผู้นำโดยนำเอาลักษณะของพ่อค้าเปรียบเทียบกับพระภิกษุเพื่อประสบความสำเร็จของทั้ง 2 ฝ่ายดังความที่ปรากฏในพระสูตรว่า

“ภิกษุทั้งหลาย พ่อค้าประกอบด้วยองค์ 3 ประการ ไม่นานนักก็ถึงความเป็นผู้ยิ่งใหญ่ไพบุลย์ในโกศทรัพย์องค์ 3 ประการอะไรบ้างคือ พ่อค้าในโลกนี้ 1. มีตาดิ 2. มีธุรกิจดี 3. เพียบพร้อมด้วยที่พักพิงอาศัย พ่อค้าชื่อว่ามีตาดิเป็นอย่างไร คือ พ่อค้าในโลกนี้รู้จักสินค้าว่า “สินค้านี้ซื้อมาเท่านั้นขายไปอย่างนี้จักมีมูลค่าประมาณเท่านั้นมีกำไรเท่านี้” พ่อค้าชื่อว่ามีตาดิเป็นอย่างไร พ่อค้าชื่อว่ามีธุรกิจดีเป็นอย่างไร คือ พ่อค้าเป็นคนฉลาดซื้อและขายสินค้าได้พ่อค้าชื่อว่ามีธุรกิจดีเป็นอย่างไร พ่อค้าชื่อว่าเพียบพร้อมด้วยที่พักพิงอาศัย เป็นอย่างไร คือ คหบดีหรือบุตรคหบดีผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคทรัพย์มาก ย่อมรู้จักพ่อค้าในโลกนี้เป็นอย่างดีว่า “พ่อค้าผู้นี้แลมีตาดิมีธุรกิจดีและสามารถที่จะเลี้ยงดูบุตรภรรยาได้ทั้งใช้คืนให้แก่พวกเราได้ตามกำหนดเวลา” คหบดีหรือบุตรคหบดีเหล่านั้น ย่อมเชื่อเชียวพ่อค้าเหล่านั้นด้วยโภคทรัพย์ว่า “นับแต่ขึ้นไป ท่านจงนำโภคทรัพย์ไปเลี้ยงดูบุตรภรรยา และใช้คืนให้แก่พวกเราตามกำหนดเวลา” พ่อค้าชื่อว่าเพียบพร้อมด้วยที่พักพิงอาศัย เป็นอย่างไรแลพ่อค้าประกอบด้วยองค์ 3 ประการนี้แล ไม่นานนักก็ถึงความเป็นผู้ยิ่งใหญ่ ไพบุลย์ในโกศทรัพย์ฉันใด ภิกษุประกอบด้วยธรรม 3 ประการ ก็ฉันนั้นเหมือนกันแล ไม่นานนักก็บรรลุความเป็นผู้ยิ่งใหญ่ไพบุลย์ในกุศลธรรม” (อง.ติก. (ไทย) 20/20/164.)

จากพระสูตรนี้แสดงให้เห็นลักษณะของผู้นำว่า จะต้องเป็นผู้ประกอบด้วยปัญญาคือมี หูตาไว กว้างไกลสามารถจำแนกบุคคลและเหตุการณ์ออกว่าเป็นอย่างไรซึ่งจะทำให้ผู้นำมีประสบการณ์มีความชำนาญในการปกครองเข้าใจบุคคลหรือผู้ใต้บังคับบัญชาได้เป็นอย่างดี แต่คุณลักษณะทั้ง 3 ประการนี้มีระดับความสำคัญมากน้อยต่างกันไปตามระดับตำแหน่งหน้าที่ขององค์กรหรือหน่วยงานว่าเล็กหรือใหญ่ขนาดไหน หรือมีความสำคัญเพียงใดโดยเฉพาะอย่างยิ่ง

แนวคิดเกี่ยวกับการแพร่ระบาดของโควิด-19

ความหมายของโควิด-19

ศิริศกย เทพจิต (2563) ได้ให้ความหมาย COVID-19 ไว้ว่า เป็นโรคอุบัติใหม่ (Emerging disease) ที่มีอาการทางคลินิกเฉพาะตัว มีระยะฟักตัวอยู่ในร่างกายมนุษย์ และการแสดงอาการค่อนข้างยาวนานกว่าไวรัสในตระกูลเดียวกัน โดยมีระยะฟักตัวโดยเฉลี่ย 5.1 วัน และระยะเวลาแสดงอาการ 12 วัน ติดต่อกัน ทางลมหายใจ สารคัดหลั่ง และการสัมผัสกับเชื้อโดยตรง

รพีพรรณ รัตนวงศ์นรา (2563) ได้ให้นิยามคำว่า ไวรัสโคโรนา ว่าเป็นไวรัสที่ถูกพบครั้งแรกในปี 1960 แต่ยังไม่ทราบแหล่งที่มาอย่างชัดเจนว่ามาจากที่ใด ปัจจุบันมีการค้นพบไวรัสสายพันธุ์นี้แล้วทั้งหมด 6 สายพันธุ์ ส่วนสายพันธุ์ที่กำลังแพร่ระบาดหนักทั่วโลกตอนนี้เป็นสายพันธุ์ที่ยังไม่เคยพบมาก่อน คือ สายพันธุ์ที่ 7



จึงถูกเรียกว่าเป็น “ไวรัสโคโรนาสายพันธุ์ใหม่” และในภายหลังถูกตั้งชื่ออย่างเป็นทางการว่า “โควิด19” (COVID-19) นั่นเอง ดังนั้น ไวรัสโคโรนาสายพันธุ์ใหม่ และไวรัสโควิด-19 จึงหมายถึงไวรัสชนิดเดียวกัน

ความหมายของคำ New Normal

สำนักงานพัฒนาการท่องเที่ยว (2546) ได้ให้ความหมายของการท่องเที่ยวไว้ว่า การเดินทางเพื่อผ่อนคลายความเครียด แสวงหาประสบการณ์แปลกใหม่ โดยมีเงื่อนไขว่าการเดินทางนั้น เป็นการเดินทางเพียงชั่วคราว ผู้เดินทางจะต้องไม่ถูกบังคับให้เดินทาง

กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา (2550) ได้ให้ความหมายของการท่องเที่ยว ตามความหมายขององค์การสหประชาชาติในคราวประชุมว่าด้วยการเดินทางและท่องเที่ยว ณ กรุงโรม เมื่อปี พ.ศ. 2506 ว่าด้วยการท่องเที่ยว หมายถึง กิจกรรมที่มีเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องอยู่ 3 ประการ ได้แก่ 1. ต้องมีการเดินทาง 2. ต้องมีสถานที่ปลายทางที่ประสงค์จะไปเยี่ยมเยือน และ 3. ต้องมีจุดหมายของการเดินทาง

กระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (2563) ก็ได้อธิบายความหมายของชีวิตวิถีใหม่ (New Normal) ไว้ว่า เป็นแนวทางที่หลาย ๆ คนจะต้องปรับเปลี่ยนชุดพฤติกรรม ทำให้ต้องปรับเปลี่ยนรูปแบบวิถีชีวิตไปพร้อมกันทั่วโลก เกิดเป็นวิถีใหม่ในการดำรงชีวิต ซึ่งเมื่อเราจำต้อง ปฏิบัติกันเป็นปกติต่อเนื่องในระยะเวลาหนึ่งจนเกิดเป็นความพอใจ ในที่สุดทั้งหมดนี้ก็ได้กลายเป็น New Normal ในสังคม

แนวคิดและทฤษฎีการปรับตัว

Bernard (2503, อ้างถึงใน จุมจินต์ สลัดทุกข์, 2546) ได้กล่าวถึง การปรับตัว ว่า การที่บุคคลสามารถปรับตัวให้เข้ากับตนเองและโลกภายนอกได้อย่างมีประสิทธิภาพ ความพึงพอใจ ความแจ่มใสอย่างสูงสุด มีพฤติกรรมที่เหมาะสมกับสภาพ สังคม มีความสามารถที่จะเผชิญ และยอมรับความจริงของชีวิต

วราภรณ์ ตระกูลสฤณี (2545) ก็ได้ให้ความหมายของ การปรับตัว ไว้ว่า กระบวนการที่บุคคลใช้ความพยายามในการปรับตนเอง เมื่อเผชิญกับสภาพปัญหาความอึดอัด ความเครียด ความคับข้องใจ ความทุกข์ใจ ความวิตกกังวลต่าง ๆ จนเป็นสภาพการณ์ที่บุคคลนั้น ๆ สามารถอยู่สภาพแวดล้อมหรือในสภาพปัญหานั้น ๆ ได้ ถ้าบุคคลปรับตัวแล้วสามารถอยู่ในสภาพแวดล้อมได้อย่างมีความสุขได้นั้นแสดงว่าบุคคลนั้นมีสุขภาพจิตดี แต่หากว่าบุคคลปรับตัวแล้วยังมีความทุกข์ใจ ว้าวุ่นใจ ไม่สบายใจอยู่ ความรู้สึกดังกล่าวย่อมจะทำให้บุคคลนั้นกลายเป็นบุคคลที่มีสุขภาพจิตไม่ดี และหากเรื้อรังรุนแรงมากขึ้น อาจจะเจ็บป่วยเป็นโรคประสาทหรือโรคจิตได้

New Normal ชีวิตวิถีใหม่

พวกเราทั้งหลายก็ได้ก้าวมาถึงยุคที่มีการเปลี่ยนแปลง ทั้งส่วนพฤติกรรมส่วนบุคคล ครอบครัว สังคม รวมไปถึงสภาพแวดล้อม อย่างฉับพลัน อันเนื่องมาจากโรคอุบัติใหม่ หลายคนคงจะเริ่มคุ้นเคยกับศัพท์คำว่า New Normal กันแล้ว หลายท่านอาจจะยังไม่รู้ว่า คำนี้ได้เกิดขึ้นมานานแล้ว วันนี้เราลองมาหาคำตอบดูว่าความหมายของ New Normal ในอดีตกับปัจจุบัน และการเรียนรู้วิถีชีวิตใหม่เพื่อป้องกันตนเองและผู้อื่น ที่สำคัญเพื่อการปรับตัวดำเนินชีวิตเป็นปกติบนพื้นฐาน New normal



ประวัติความเป็นมาของคำว่า New Normal ถูกนำมาใช้ครั้งแรกโดยบิลล์ กรอส (Bill Gross) ผู้ก่อตั้งบริษัทบริหารสินทรัพย์ชาวอเมริกัน โดยตอนนั้นเขาใช้อธิบายถึงสถานะเศรษฐกิจโลก หลังจากเกิดวิกฤติเศรษฐกิจแฮมเบอร์เกอร์ ในสหรัฐฯ ช่วงระหว่างปี 2007-2009

สาเหตุที่ต้องใช้คำว่า “New Normal” เพราะเดิมทีวิกฤติเศรษฐกิจจะมีรูปแบบค่อนข้างตายตัวและเป็นวงจรเดิม คือเมื่อเศรษฐกิจเติบโตไปได้ช่วงระยะหนึ่ง จะมีปัจจัยที่ทำให้เกิดเป็นวิกฤติทางเศรษฐกิจ และหลังจากเกิดวิกฤติเศรษฐกิจ ไม่นานเศรษฐกิจก็จะเริ่มฟื้นตัว แล้วก็กลับมาเติบโตได้ดีอีกครั้ง สิ่งเหล่านี้คือสิ่งที่เกิดขึ้นเป็นปกติ จนเรียกได้ว่าเป็น ‘เรื่องปกติ’ (Normal) ก็ได้

แต่หลังจากการเกิดวิกฤติแฮมเบอร์เกอร์ หลายคนมองว่าเศรษฐกิจโลกจะไม่สามารถกลับไปเติบโตได้ดีเหมือนเดิม ด้วยปัจจัยต่างๆ เช่น การพยายามกระตุ้นเศรษฐกิจมากเกินไป ทั้งที่หลายประเทศมีหนี้สาธารณะสูงมาก การยืมเงินจากอนาคต เพื่อแลกกับการเติบโตทางเศรษฐกิจในวันนี้ จะส่งผลให้เติบโตได้ลดลงในอนาคต ดังนั้นคำว่า “New Normal” จึงถูกนำมาใช้เพื่อพูดถึงการเติบโตทางเศรษฐกิจที่ถดถอยลงและคาดว่าจะไม่กลับมาเติบโตในระดับเดิมได้อีกต่อไป

โควิด-19 กับ New Normal

ก่อนสถานการณ์โควิด-19 ในแง่การพัฒนาประเทศและเศรษฐกิจ ประเทศไทยได้เผชิญวิกฤติมาหลายครั้ง แต่โควิด-19 ถือปรากฏการณ์ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงมหากาล เพราะเป็นการระบาดใหญ่ทั่วโลก ส่งผลให้เกิดการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมอย่างรุนแรงในระยะสั้น และหลายพฤติกรรมจะอยู่ถาวรกลายเป็น New Normal ซึ่งเป็นสิ่งที่หลายองค์กรกำลังศึกษาอยู่

เนื่องจากโควิด-19 เป็นโรคอุบัติใหม่ที่เรายังไม่รู้จักมาก่อน ส่งผลต่อวิถีชีวิต การทำงาน การดำเนินชีวิตประจำวัน การเกิดขึ้นและการดำเนินโควิด-19 ครั้งนี้ จึงเป็นสถานการณ์ที่หลายคนคาดว่าคงจะยาวนานพอสมควร จนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างถาวรในหลายพฤติกรรมของผู้คน ความไม่แน่นอนและการคาดเดาสถานการณ์ไม่ได้ ประกอบกับการได้รับข้อมูลข่าวสารถึงผลกระทบต่างๆ อาจก่อให้เกิดความเครียด ความกลัว ในจิตใจของคนไทยได้ทุกเพศทุกวัย เทรนด์พฤติกรรมแบบ New Normal กับวิถีชีวิตใหม่ของคนไทยมีข้อมูลจากเวปไซต์ธรรมนิติ ได้เผยแพร่ข้อมูลการสำรวจของซูเปอร์โพลและนำเสนอแนวทางวิถีชีวิตใหม่ของคนไทยไว้ มีดังนี้คือ

1. การใช้เทคโนโลยี และอินเทอร์เน็ต เทคโนโลยีควบคู่กับอินเทอร์เน็ตจะเข้ามามีบทบาทกับการใช้ชีวิตมากขึ้น ที่จากเดิมมีมากอยู่แล้ว แต่ในสังคมยุค New Normal สิ่งเหล่านี้จะเข้าไปอยู่ในแทบทุกจังหวะชีวิต ไม่ว่าจะเป็น การเรียนออนไลน์ การทำงานที่บ้าน การประชุมออนไลน์ การซื้อสินค้าออนไลน์ การทำธุรกรรม และการเอ็นเตอร์เทนชีวิตรูปแบบต่างๆ อย่างดูหนัง ฟังเพลง

2. การเว้นระยะห่างทางสังคม ผู้คนในสังคมจะเห็นความสำคัญของการเว้นระยะห่างที่เป็นแนวทางการใช้ชีวิตช่วงวิกฤติโควิด-19 และจะดำเนินชีวิตแบบนั้นต่อไป โดยรักษาระยะห่างทางกายภาพเพิ่มขึ้น และใช้เทคโนโลยีเข้ามามีส่วนช่วยในการสื่อสารและการใช้ชีวิต ลดการปฏิสัมพันธ์ การไปในสถานที่สาธารณะ และเน้นการทำกิจกรรมที่บ้านมากขึ้น



3. การดูแลใส่ใจสุขภาพทั้งตัวเองและคนรอบข้าง โดยเกิดความคุ้นชินจากช่วงวิกฤติโควิด-19 ที่ต้องดูแลด้านสุขภาพและความสะอาดเพื่อป้องกันการแพร่เชื้อ ดังนั้นพฤติกรรมการใช้หน้ากากอนามัย เจล แอลกอฮอล์ และการล้างมืออย่างถูกวิธี และหมั่นสังเกตตัวเองเมื่อไม่สบายจะยังคงมีต่อไป รวมถึงการหันมาใส่ใจสุขภาพ การออกกำลังกาย และการทำประกันสุขภาพจะมีแนวโน้มมากขึ้น

4. การสร้างสมดุลชีวิต การมีโอกาสดำรงงานที่บ้าน ลดจำนวนวันการเข้าออฟฟิศ หรือการลดการปะผู้คนในสังคม แล้วหันมาใช้ชีวิต และทำงานที่บ้าน ทำให้ผู้คนมองเห็นแนวทางที่จะสร้างสมดุลชีวิตระหว่างอยู่บ้านมากขึ้น และจะเป็นแนวทางในการปรับสมดุลชีวิตระหว่างเวลาส่วนตัว การงาน และสังคมให้สมดุลมากยิ่งขึ้น

จากแนวคิดที่เสนอดังกล่าว ผู้นำจะต้องปรับตัวและบริหารองค์กรให้เติบโตได้อย่างไร ในโลกยุค Next Normal เพียงแค่เริ่มปี 2021 สังคมโลกก็มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและคาดการณ์ยากยิ่งขึ้นเรื่อยๆ ไม่ว่าจะปัจจัยด้านเทคโนโลยี นวัตกรรมต่างๆที่เกิดขึ้นใหม่จนตามแทบไม่ทัน ความไม่แน่นอนที่เกิดจากภัยธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม วิกฤติไวรัสโควิด ซึ่งเราทุกคนกำลังเผชิญอยู่ ปัจจัยทั้งหมดนี้ส่งผลกระทบต่อองค์กรและวิถีชีวิตของทุกคนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เรียกว่านี่คือยุค 'Next Normal' ซึ่งความไม่แน่นอนและการเปลี่ยนแปลงอย่างฉับพลัน กลายเป็นเรื่องปกติธรรมดาไปเสียแล้ว ในฐานะผู้นำหรือผู้บริหารในองค์กร การบริหารธุรกิจให้ไปต่อและเติบโตท่ามกลางความไม่แน่นอนทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมแบบนี้ไม่ใช่เรื่องที่จะทำได้ง่ายๆ เพราะเมื่อหลายปัญหาถาโถมรวมกันก็อาจทำให้เราจับต้นชนปลายไม่ถูกว่าจะตัดสินใจแก้ปัญหาอย่างไร แม้แต่วิธีที่เคยได้ผลดีในอดีตก็ไม่อาจการันตีความสำเร็จในอนาคตได้อีกต่อไป (การแพร่ระบาดของโควิด-19, 2564, ออนไลน์)

ผู้นำหรือผู้บริหารองค์กรในยุคนี้จึงต้องพัฒนาตัวเองให้เป็นแบบอย่าง เพราะการพัฒนาที่ถูกต้องและสมบูรณ์ที่สุดคือ ทรัพยากรมนุษย์ เริ่มต้นที่ตัวบุคคล และในฐานะที่เป็นผู้นำ ผู้บริหาร ต้องแสดงตนและประพฤติให้เป็นแบบอย่างแก่คนทั่วไป โดยการนำหลักการของการบริหารเชิงพุทธเข้ามาบูรณาการให้เหมาะสมยิ่งขึ้นไป

สรุป

สภาพแวดล้อมที่เกิดการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา เพราะโลกได้ก้าวเข้าสู่ยุคของชีวิตวิถีใหม่ New Normal และกำลังพร้อมจะก้าวไปสู่ชีวิตวิถีถัดไป Next Normal ซึ่งทำให้การเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วและการคาดการณ์เพื่อเตรียมวางแผนไว้ล่วงหน้าทำได้ยากขึ้น ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงที่ยากจะคาดเดา การบริหารงานขององค์กรไม่ว่าจะเป็นองค์กรภาครัฐหรือเอกชน การจะนำพาองค์กรและมหาชนผ่านพ้นวิกฤตการณ์อันเลวร้ายไปได้อย่างสงบสุข กลไกสำคัญที่จะทำให้ดำเนินการไปสู่จุดหมายที่สำเร็จได้ ก็คือ “ผู้นำ” มีบทบาทในการกำหนดนโยบายการบริหาร การจัดการรวมถึงความคิดริเริ่มในการวางแผน การบริหารกำกับและดำเนินการปรับปรุงแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ให้สัมฤทธิ์ผลตามเป้าหมายขององค์กร พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), (2546: 4) กล่าวว่า “ผู้นำหรือผู้บริหาร คือ ผู้ที่มีคุณสมบัติ เช่น สติปัญญา ความดีงาม ความรู้ ความสามารถของบุคคลที่ชักนำให้คนทั้งหลายมาประสานกัน และพากันไปสู่จุดหมายที่ดีงาม พุทธองค์กร



ตรัสไว้ในโคบาลสูตร โดยการเปรียบเทียบฝูงโค และโคจำฝูงเกี่ยวกับผู้นำและผู้บริหาร ตลอดผู้ตามไว้ว่า เหมือนหัวหน้าฝูงว่ายน้ำไปสู่ฝั่งตรงกันข้าม หากโคหัวหน้าฝูงว่ายน้ำไปตรง ฝูงโคทั้งหลายก็ตรงตามกัน และ ประสบกับความปลอดภัย หากโคหัวหน้าฝูงพาวว่ายน้ำไปคด โคทั้งฝูงที่ติดตามย่อมจะดำเนินไปคด และประสบกับความลำบากฉันใด ในหมู่มนุษย์ก็ฉันนั้น บุคคลผู้ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ หรือเป็นผู้นำหากมีคุณธรรมในการดำเนินชีวิตหรือในการปกครองแล้วผู้ตามย่อมจะเดินตามแบบของผู้นำด้วยดี และประสบกับความ ปลอดภัย หากว่าผู้นำหรือหัวหน้าไม่ประกอบด้วยคุณธรรมในการดำเนินชีวิตหรือในการปกครองแล้ว ผู้ตาม ย่อมจะดำเนินไปตาม และประสบกับความลำบาก ฉันนั้น” ดังนั้น ผู้นำต้องปฏิบัติตนให้ถูกต้องก่อน พระพุทธศาสนาได้สอนวิธีปฏิบัติตนที่เหมาะสมสำหรับผู้นำและสามัญชนหรือคนทั่วไปในการดำเนิน ชีวิตประจำวัน ตามหลักการที่เรียกว่า อปถมณกปฏิบัติ (ทางดำเนินที่ไม่ผิด) ซึ่งมี 3 ข้อดังนี้ 1. ความสำรวม ระมัดระวังในอินทรีย์ (อินทรีย์สังวร) ซึ่งก็คือการมีสัมมาสติ ควบคุมอินทรีย์ทั้งหก (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) 2. ความเป็นผู้รู้จักประมาณในการบริโภค (โภชนะมัตตัญญูตา) 3. การรู้จักตื่นตัว ไม่ประมาทวันไหน (ชาคริยานุโยค) ซึ่งก็คือความขยันรู้จัก ทำงานอย่างจริงจัง ไม่เกียจคร้าน ไม่เห็นแก่นอน ผู้นำที่ดีจะต้องมี ความสามารถในการนำตนเองให้รอดพ้นจากการเป็นผู้นำแบบพญามาร ซึ่งอาจเรียกว่าแบบทรราชย์ก็ได้ และ จะต้องนำตนเองให้พ้นจากกำลังภายนอกที่เหนือกว่าตนเอง รวมทั้งจากอำนาจกิเลสภายในของตนเองด้วย นำ ตนเองให้พ้นจากการถูกระงับจากกำลังทุกประเภทอาจจะครอบงำจนไม่มีอิสรภาพในการทำสิ่งที่ดีงาม (จันงค์ อติวัฒน์สิทธิ์, 2558 : ออนไลน์)

ดังนั้น ผู้นำจึงต้องกำหนดกลยุทธ์การบริหารจัดการความเปลี่ยนแปลงในองค์กร (Strategic change management in the organization) ซึ่งในยุคปัจจุบันมีความสำคัญมาก เป็นเรื่องที่ทำนายเป็นอย่างยิ่ง เพราะการเปลี่ยนแปลงย่อมก่อให้เกิดองค์กรมีการปรับเปลี่ยนวัตถุประสงค์ โครงสร้าง กระบวนการทำงาน การ ออกแบบงาน เทคโนโลยี และวัฒนธรรมในการทำงาน ทำให้องค์กรต้องให้ความสำคัญกับคนมากขึ้นโดย จะต้องมีการพัฒนาทักษะ ทักษะคนที่จำเป็นก่อนที่จะมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น จึงจะทำให้การเปลี่ยนแปลง บรรลุผล เพราะทุกสิ่งเป็นเรื่องไม่แน่นอนในสังคมมนุษย์ตามหลักพุทธธรรม สรรพสิ่งทั้งหลาย คือ ความไม่ เที่ยง ทุกอย่างเป็น อนิจจัง หลีกเลี่ยงไม่ได้ ดังนั้นองค์กรจะดำรงอยู่ได้ต่อไปอย่างยั่งยืน จำต้องมีการกำหนด กลยุทธ์การบริหารจัดการความเปลี่ยนแปลงในองค์กรที่เหมาะสม โดยกลยุทธ์จะเป็นตัวขับเคลื่อนกำหนดทิศ ทางการดำเนินงานเพื่อให้บรรลุวิสัยทัศน์ และพันธกิจขององค์กร ตามหลักรัฐประศาสนศาสตร์ โดยจะต้อง อาศัยความร่วมมือจากบุคคลในองค์กรทุกคน และผู้บริหารต้องมีทักษะ ความรอบรอบในการจัดการ ความ ยืดหยุ่น และการตัดสินใจเลือกกลยุทธ์ (Strategies) กลวิธี (Tactics) ที่เหมาะสมในการบริหารการ เปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับองค์กร โดยการหลักพุทธธรรม ซึ่งเกิดขึ้นจากหลักธรรมคำสอนขององค์สมเด็จพระ สัมมาสัมพุทธเจ้ามากกว่า 2,600 ปีมาแล้ว ฉะนั้นผู้นำในยุคแห่งการเปลี่ยนแปลง (New Normal) ต้องนำ หลักพุทธศาสนาที่ถูกต้องตรงตามคำสอนขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามาบูรณาการกับการบริหารจัดการ



บรรณานุกรม

กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา. (2550). ยุทธศาสตร์การส่งเสริมการท่องเที่ยว 2550 – 2554.

กรุงเทพมหานคร: กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา.

กระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม. (2563). กรอบแนวทางการดำเนินการตาม

มาตรฐานกิจการนักศึกษา. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานปลัดกระทรวงอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม.

จุมจินต์ สลัดทุกข์. (2543). ตัวแปรที่เกี่ยวข้องกับการปรับตัวของนิสิตระดับปริญญาตรีชั้นปีที่ 1 มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. **ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต**. จิตวิทยาการแนะแนว บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์. (2558). “พุทธจริยธรรมกับการพัฒนาสังคม”. ออนไลน์. <https://www.mcu.ac.th/article/detail/14306>.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2546). **ภาวะผู้นำ**. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ.

พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุศลจิตโต). (2547). **สงฆ์ผู้นำสังคม**, กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระมหาสมปอง มุทีโต. (2547). **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : ประยูรวงศ์ พรินต์ติ้ง จำกัด.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

วราภรณ์ ตระกูลสฤณี. (2545). **จิตวิทยาการปรับตัว**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : ศูนย์ส่งเสริมวิชาการ.

สำนักงานพัฒนาการท่องเที่ยว. (2546). **เอกสารชุดฝึกอบรมทางไกลหลักสูตรการจัดการการท่องเที่ยวชุมชนอย่างยั่งยืน**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานพัฒนาการท่องเที่ยว กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา.